

Yıl/Year:2, Sayı/Issue: 4, Aralık/December, 2021, s. 68-85

Yayın Geliř Tarihi / Article Arrival Date

Yayın Geliř Tarihi:23-11-2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

Yayınlanma Tarihi:31-12-2021

ISSN: 2757-6000

Öğr. Gör. Züleyha Zor

Akdeniz Üniversitesi

zorzuleyha25@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8312-4206

NİZAMİ GENCEVİ’NİN HAMSESİNİN MİNYATÜR SANATINA YANSIMALARI

Özet

XII. yüzyılın önemli edebî şahsiyetlerinden biri olan Azerbaycanlı Şair Nizami Gencevi, insanlık tarihine sunduğu edebî eserlerindeki hümanist yaklaşımı, halkın içinden gelmesi ve olayları sade bir dille yorumlamasıyla benimsenmiştir. Asya ve Avrupa’da eserleri büyük ilgi gören Gencevi’nin şiirlerinde yansıttığı hikâyeler, nakkaşların fırçasında canlanarak minyatürlere dönüşmüş ve nüshaları günümüze değin ulaşmıştır. Bu çalışmada Nizami Gencevi’nin hamsesi kısaca tanıtılarak, edebî eserlerinin minyatür sanatına olan yansımalarından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nizami Gencevi, Minyatür Sanatı, Eser analizi

THE REFLECTIONS OF NİZAMİ GENCEVİ’S HAMSE’S ON MINIATURE ART

Abstract

Azerbaijani poet Nizami Gencevi, one of the important literary figures of the 12th century, adopted the humanist approach in his literary works that he presented to the history of humanity, coming from the people and interpreting the events in a plain language. The stories that Gencevi reflected in his poems, whose works attracted great attention in Asia and Europe, were revived in the brush of the muralists and turned into miniatures and their copies have survived to the present day. In this study, Nizami Gencevi's hamse is briefly introduced and the reflections of his literary works on miniature art are mentioned.

Keywords: Nizami Gencevi, Miniature Art, Artifact analysis

GİRİŞ

Türk Süsleme sanatları en eski devirlerden başlayarak Türk sanatının ayrılmaz bir parçasını teşkil etmiş, oldukça önem arz eden eserlere yüksek sanatsal nitelikler kazandırılmıştır. Minyatür, dokuma, yazı gibi bezek sanatlarının yaratıcılığı içinde bulunduğu devrin önemli parçası olmuş, atalarımızın hüküm sürdüğü tüm coğrafyalarda, kültür değerlerini oluşturan örf, adet ve ananeleri, dini törenler halkın estetik kaygı ve zevklerini meydana getiren unsurlar olmuştur. Araştırmalar gösterir ki eskiden sanat abideleri üzerinde verilen kompozisyonlar hiçbir vakit serbest, nizamsız halde işlenmemiş, daima geleneksel kanunlar çerçevesinde icra edilmektedir. Bu icra kanunları sanatta belli bir tavrı, üslubu karakterize etmiştir ve devrin bedii estetik bakışlarının parlak ifadesi rolünü oynamıştır. Bununla birlikte tasviri üsluba devrin esas ideolojik formları din, mitoloji, folklor, edebiyat gibi unsurlar tesir ediyordu.

Türk sanatçılar asırlar boyu kazandıkları tecrübe ve bilim neticesinde bedii özelliklere sahip olan tasviri ve tezyin usulleri ile klasik kompozisyonlar, derin manalı suretler (tipler) yaratabilmişlerdir. Bu tipler manzum eserlerin minyatürle görselleştirilmesi, okuyucunun gözünde canlanarak ilgi odağı olmuştur.

XII. yüzyılda yaşayan ve mesnevî türünün en büyük temsilcilerinden sayılan Genceli Nizâmî, Dîvân'ı ve değişik konularda kaleme aldığı Hamse'siyle gerek çağdaşlarına gerekse kendisinden sonra bu türde eser veren birçok Fars ve Türk şaire öncülük etmiştir.

Nizami Gencevi 1141-1209 yılları arasında Azerbaycan'ın kadim şehri Gence'de yaşamıştır. Asıl ismi İlyas ibn Yusuf olan Nizami, sakın bir hayat sürmüş, dünyaya "Hamse"sini ve lirik şiirlerden oluşmuş "Divanını" Nizami Gencevi adı ile tanıtmıştır. Nizaminin eserleri kendisi sağ iken tüm Şark âlemine yayılmıştır. Daha sonraki asırlarda Hindistan'da, Orta Asya'da, Avrupa'da Nizami eserleri tarihçilerin, yazarların, dikkatini çekmiştir. Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da, Rusya'da şairin yaratıcılığına yüksek merak uyanmıştır. Beşlik anlamına gelen "Hamse"ye dâhil olan "Sırlar Hazinesi", "Leyla ve Mecnun", "Hüsref ve Şirin", "Yedi Güzel", "İskendername" eserleri ile tanınan Nizami, Azerbaycan ve Fars dillerinde lirik şiirler ve gazeller yazmış, oldukça tanınmış ve itibar görmüş, halk arasında yayılmış, meclislerde okunmuş, daha sonraları büyük hacimli eserler yazmaya başlamıştır (Allahverdiyeva, 2020, s. 21-30).

Nizami, Firdevsi'nin destansı şiir türünü zirveye taşımakla kalmamış manzum aşk hikâyelerinin en büyük ustası unvanını kazanmış, Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu olarak tanınmıştır. Nizami'nin günümüze kadar gelen tek eseri hamsesidir. Peç Genç adıyla da bilinen yaklaşık 35.000 beyitten meydana gelen eserin tamamlanmasının 35-40 yıl sürdüğü kabul edilir. Fars edebiyatında türünün en parlak örneği olan hamse bu sahada eser veren şairlere örnek teşkil etmiştir (Pehlivan ve Avcı, 2016).

Nizamının hamsesi çok beğenilen bir eser olduğu için sayısız denecek kadar çok nüshalarına rastlanır. Bu nüshaların mühim bir kısmı birinci sınıf hattatlar tarafından yazılmış olup pek çoğu minyatürlüdür. Bu nüshalar gerek metin, gerek minyatür ve hat yazıları dolayısıyla sanat tarihi bakımından oldukça önemlidir. En mühimlerinin bir kısmı İstanbul'da Topkapı sarayında bulunmaktadır. Hepsisi 75 adet olan bu hamse nüshalarının biri Şah Muhammed hattı ile 1387'de istinsah edilmiş olup fevkalade iyi durumdadır. 12 unvan sahifesinden başka 26 minyatür ihtiva eder (Çağman, 1971, s. 603).

NİZAMİ'NİN MİNYATÜRLERE KONU OLAN ESERLERİ

Tasvir sanatının gelişmesinin önemli etkenlerinden biri şiir sanatıdır. Minyatürler çoğunlukla bedii eserlerin, özellikle de destanların elyazmalarının görselliğidir. O yüzden de Şark Sanatında mevcut olan Klasik Divan Edebiyatı bir taraftan da tasvir sanatının bir kaynağı olmuştur. Çünkü Klasik Divan Edebiyatı her zaman canlı, dikkat çekici, tekrarı olmayan, estetik bakımdan çok önemli konulara sahip olmuş ve bu konular da tasviri sanatlara ilham vermiştir. Mesela, Firdevs'i, Nizami gibi şairlerin eserlerine minyatürler yapılmıştır. Bu noktada Nizami'nin eserleri minyatürlerle görsel yönden desteklenmekle kalmayıp aynı nakkaşhanede desenleri çizilen halı ve kumaş desenlerine de yansımıştır.

Şark edebiyatında minyatürlere en çok konu olan eserler, Firdevs'inin şiirlerinin yanı sıra Nizami'nin hamsesi olmuştur. Kendisi de resme ve diğer sanatlara yakınlık göstermiştir. Onun şiirlerinden esinlenerek ihtişamlı sarayları mozaik ve resimlerle süsleyen ressamalar, mimarlar bulunmaktadır. Nakkaşlar Nizami'ye çok büyük bir minnettarlıkla onun şiirlerinin motiflerine göre binlerce minyatür yapmışlardır. Günümüzde, yüzyıllar boyunca yaşanmış savaşlara, yangınlara, yağmalara rağmen dünyanın çeşitli koleksiyonlarında korunan 2000'den fazla minyatürün Nizami'nin eserlerine ait olduğu bilinmektedir (Hasanzade, 2012, s.13).

XIV. ve XV. yüzyıllarda Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak'ta hüküm süren Karakoyunlular ve Akkoyunlular döneminde Türkmen Üslûbu denilen yeni bir sanat tarzı doğmuştur. Tebriz'de yaşayan ustaların Timurluların sanat merkezi olan Herat'a zorunlu göç ettirilmesinden kaynaklanan uzun aradan sonra, XV. yüzyılın sonundan itibaren Tebriz, Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup döneminde yeniden sanat merkezi olarak canlanmıştır.

Karakoyunlu figürleri iri başlı ve tıknazdır. Tabiat, basit bitkilerin ve çok defa kayalık bir ufuk hattının yer aldığı sade bir manzara halinde ve açık renkler kullanılarak işlenmiştir. Bu devirden günümüze ulaşan minyatürlü yazmalar, Pîr Budak'ın himayesindeki sanatçılar tarafından bir bölümü 1454'ten sonra Şîraz'da, diğer bölümü 1462'den sonra Bağdat'ta hazırlanmıştır. Bunlar Nizâmî'nin Hâmse'sinin çeşitli nüshalarıdır. Mevcut Akkoyunlu minyatürleri ise Sultan Halil ile kardeşi Sultan Yâkub'un himayelerinde yapılmıştır. Sultan Halil'in Şîraz valiliği döneminde tamamlanmış bir resimli el yazması, aslında Karakoyunlu Hükümdarı Pîr Budak

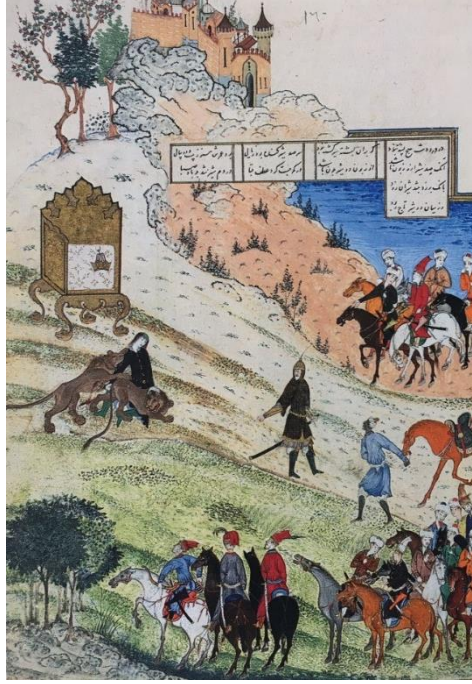
tarafından ısmarlanan yarım kalmış bir Nizâmî Hamse'sidir (TSMK, Hazine, nr. 761). Eserin on iki minyatürü araştırmacıların “Kumral Üslûp” dedikleri bir tasvir tarzında yapılmıştır. Zarif figürlerin sarışın-kumral tonlarda işlendiği, manzara ve mimari öğelerin dekoratif bir tarzda yansıtıldığı bu üslûbun daha ziyade çeşitli koleksiyonlarda korunan Assâr, Attâr, Fettâhî ve Câmî gibi yazarların kitaplarında uygulanmış olduğu belirlenmiştir. Akkoyunlu devri minyatür sanatının en güzel örneklerinin bulunduğu eser ise Sultan Halil tarafından ısmarlanan, ancak onun ölümünden sonra tamamlanan bir başka Nizâmî Hamse'sidir (TSMK, Hazine, nr. 762). Kitaptaki on dokuz tasvirden Safevî dönemine tarihlenen birkaç tanesi dışında kalanlar Derviş Mehmed ve Şeyhî tarafından yapılmıştır. Aynı devirde bu sultânî karakterli göz alıcı üslûbun dışında Akkoyunlu hâkimiyetindeki Şîraz'da daha sade bir üslûp ortaya çıkmıştır. Firdevsî'nin Şâhnâme'si, Nizâmî'nin Hamse'si ve Ahmedî'nin İskendernâme'si gibi eserlerin resimlendiği Şîraz Nakkaşhânesi'nde kalıplaşmış, sağlam kompozisyonlu Karakoyunlu üslûbunu sürdüren bir tarzın benimsenmiş olduğu görülür (Kantar, 2007, s. 183-187).

NİZAMÎ'NİN HAMSESİNDE YER ALAN MESNEVİLERE AİT MİNYATÜR ÖRNEKLERİ

1. Mahzenü'l-Esrâr

1174 veya 1176 yılında Mengücekliler'den Erzincan hâkimi Fahreddin Behram Şah adına kaleme alınmıştır. Mesnevi yaklaşık 2400 beyitten ibarettir (Kantar, 2007, s. 183-185). Nizâmî, Mahzenü'l-esrar mesnevisinde yaşlı bir çiftçiyle Hz. Süleyman'ın konuşmasına yer verir. Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr mesnevisi kendinden sonra İran, Çağatay ve Anadolu sahalarında yazılan mesneviler için bir model teşkil etmiştir (Aksoyak, 1996, s.185-188). Hamse'nin ilk mesnevisi olan eserde, Giriş kısmında tevhid, münâcât, mi'râciye, na't, Fahreddin Behramşah'a övgü, kitabın nazım ve tertibi, sözün değeri ve şairlik mertebesi, ölçülü söz düzenlemek ve edebiyat yapmak, gerçekleri dinleyip anlamak ve gönüle yönelmek hakkında bölümler ve 3 halvet vardır. Ardından gelen asıl bölümde ise yirmi “makâlât” ve her makalenin ardından da birer “hikâye” yer alır. Eserlerinde insanın yaradılışı, insanlık mertebesinin bütün canlı yaratıklardan üstün olduğu, padişahın halkını gözetmesi, dünyanın vefasızlığı, gafletten uyanmanın şartları, meslekte çabuk ilerleme ve dileklerin kabulü, ahiret hayatı gibi konular ele alınmıştır (Öztekin, 2001, s. 118-128).

Mahzenü'l-Esrâr için Nizâmî, Mahzenü'l-Esrâr'dan sonra mesnevi yazmayı, aşk ve kahramanlık konularına yönelerek devam ettirir. Bu bakımdan diğer mesnevilerinde Mahzenü'l-Esrâr'ın mazmûnlarına muhalif tarzda birçok mazmûn ve muhtevaya yer vermek zorunda kalır.

Behram'ın iki aslanla mücadele edip tahtını ve tacını ele geçirmesi.

Nizâmî, Hamse, 1500 civ., TSM, H. 781, y. 160a.

Yukarıdaki Minyatürün konusu olan Behram'ın iki aslanla mücadele sahnesi Fahreddin Behram Şah'ın tahtını ve tacını alabilmesi için aslanları terbiye edip gücünü ve hâkimiyetini ilan etmesini simgelemektedir. Fahreddin Behram Şah'a övgü kitabı Mahzenü'l-Esrâr'da bulunan bir bölümden alınmıştır.

XV. yüzyılın sonlarında veya XVI. yüzyılın başlarında İstanbul'da resim eklenmiş yazmaların belki de en çarpıcı örneği bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan bir Nizâmî Hamse'sidir. 1445- 46 yılında hattat Yûsuf el-Câmî tarafından Herat'ta istinsah edilen bu elyazması on dört minyatür içermektedir. Bunlardan dokuzunun tezhiplerinin ketebesinde adı geçen Tebrizli Hacı Ali tarafından Herat'ta yapılmıştır. Bir resim yeri halen boş olan, bazıları ise tamamlanmamış olan yazmanın iki resmi ise özgün tasvirlerden tamamen farklı bir tarz yansıtır. Biri Behram'ın iki aslanla güreşerek tahtını ve tacını elde ettiği anı, ikincisi İskender'in Karanlık Ülke'de hayat suyunu aramasını canlandırır. Bu resimlerde kimileri kırmızı ve ak börk takmış figürlerin giysileri olayların kahramanlarını Osmanlı kılar. Kimileri birer portre niteliğinde boyanmış figürlerin ve hayvanların bazıları önden kısaltma tekniğini yansıtan farklı açılardan gösterilmiş bedenleri, birbiriyle etkileşimlerindeki heyecanlı görünümleriyle bu resimler İslam resim sanatında özel bir yerde dururlar. Atlıların sıralanışı, sık ormanlık alan, tepelerin gerisinde yükselen kale, olağan dışı genişlikte bir bakış açısını yansıtır. Keskin düz hatlar yerine kesik gölgeli çizgilerin kullanılması ve boyamada tonlarla sürülmüş kuvvetli renkler bu mekân yanılsamasını güçlendirir (Bağcı, Çağman, Renda, Tanındı, 2006, s. 52-53).

2. Hüsrev ile Şîrîn

Yazılış tarihi ve kimin için yazıldığı konusu tartışmalıdır. On yılda kaleme alınan mesnevi 1180-81 yıllarında tamamlanmıştır. Hüsrev ile Şîrîn'in beyit sayısı nüshalarına göre 5700 ile 7700 arasında değişmektedir. Eserde Sâsânî Hükümdarı Hüsrev Pervîz ile Ermeni Prensesi Şîrîn'in aşk hikâyesi anlatılır. Güçlü aşk duygularının tahliliyle bir çeşit aşk romanı haline getirilen mesnevi, daha sonra benzerlerinin yazılacağı bir edebî tür oluşturmuştur (Kanar, 2007, s.183-185).

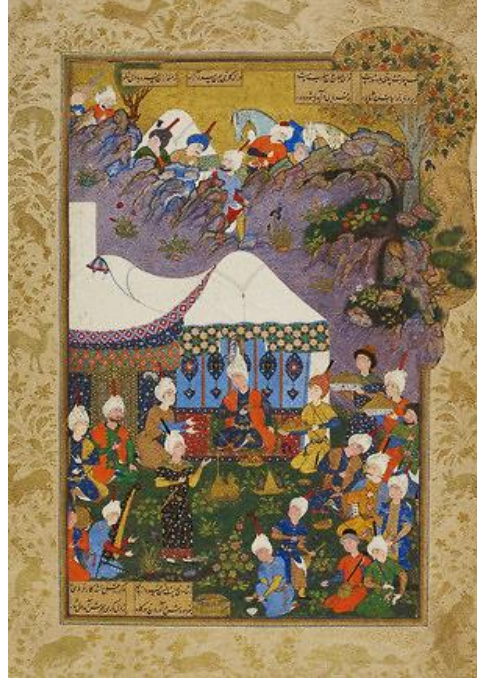
Hüsrev ile Şîrîn yahut Ferhâd ile Şîrîn mesnevilerine bakıldığında üçlü bir aşk hikâyesi ile karşılaşılır. Hüsrev ile Şîrîn hikâyesinde asıl kahramanlar, Hüsrev ve Şîrîn'dir. Ferhâd Şîrîn'e âşık olup Hüsrev tarafından düzenlenen bir oyunla kendini öldürmüş Şîrîn'in aşkı ile kendi canından geçmiştir. Ferhâd ile Şîrîn hikâyesinde Hüsrev iki âşığı birbirinden ayırmaya çalışan karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nakkaş: Ağa Mirek, Ekol: Tebriz Minyatür Okulu, Hamisi: Şah Tahmasb, Bulunduğu Yer: İngiliz Ulusal Kütüphanesi Yapıldığı Tarih: 1539-1543 (Tagiyeva, 1991, s. 23).

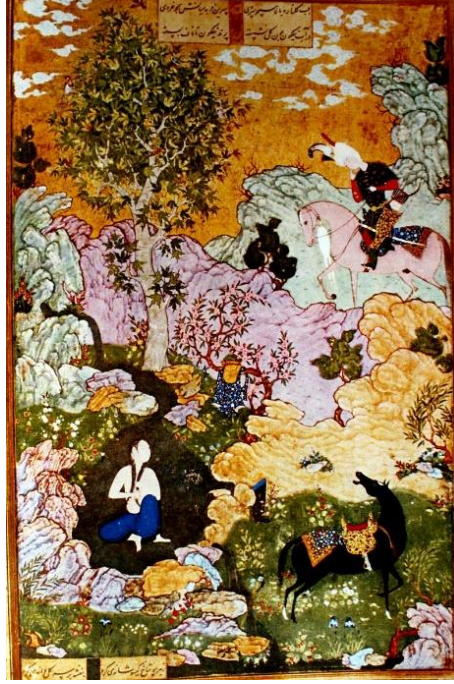
Hüsrev ile Şîrîn bir eğlence meclisinde müzik dinlerken tasvir edilmiştir. Bu sırada müziğe ara verilir ve âşıklar cariyelerin anlattığı hikâyeleri dinlerler. Minyatürün merkezinde Hüsrev ve Şîrîn, zengin bir şekilde bezenmiş kemerin altındaki büyük bir tahtta oturmaktadırlar. Soldaki cariyeler (şiire göre; Firangiz, Süheyl, Acabnuş, Falaknaz, Hamila, Hümayun, Samantürk, Perizad, Khatan Hatun ve Govhar-Mülk) sırayla Hüsrev'i öven hikmetli sözler söylerler ve masallar anlatırlar. Sanatçı, bir elini kaldırmış, gururlu görünen bir Şapur şeklinde, nüfuzlu, kendinden memnun bir saray adamının tipik bir görüntüsünü sergiler. Sanatçı, Nizami'nin tasvirlerini doğru bir şekilde resimlemeye

çalışmıştır. Minyatür, anıtsal bir kompozisyona sahiptir. Kemer, havuz ve önlerine tam bir simetri içinde yerleştirilmiş çeşitli betimlemeler eseri zenginleştirmektedir. Sağdaki erkek grupları ve soldaki kadın gruplarını oluşturan figürler art arda tasvir edilerek bir perspektif oluşturulmuştur. Orta kısımda yer alan taht tasviri kompozisyonda odak noktası durumundadır. Kompozisyona bakan kişinin ilgisi tahtta oturan Hüsrev ve Şirin'e yönelmektedir. İyi düşünülmüş kompozisyon yapısı, bu minyatürde tasvir edilen meclisi ortaya çıkarmaya yardımcı olan bir sanatsal ifade aracıdır.

Nakkaş: Ağa Mirak Mirza Giyas, Ekol: Tebriz Minyatür Okulu, Hamisi: Şah Tahmasb, Bulunduğu Yer: İngiliz Ulusal Kütüphanesi, Yapıldığı Tarih: 1539-1543 (Tagiyeva, 1991).

Genç Hüsrev, süslemelerle dekore edilmiş bir çadırın önünde oturur vaziyette resmedilmiştir. Etrafında müzisyenler ve saray görevlileri yer almaktadır. Dağın eteğinde bir çayırda eğlence meclisi kurulmuştur. Davetlilere üzeri çeşitli desenlerle kaplı tepsilerde çeşitli yemekler ve meyveler ikram edilmektedir. Saki kadehlere şarap doldururken görülmektedir. Arka planda ise hizmetliler ızgarada et pişirirken resmedilmiştir. Sol alt tarafta şarkı söyleyen biri ve yanında arp çalan bir müzisyen görülmektedir. Sağda iki müzisyen daha vardır. Bunlardan biri kamançe diğeri modern flüt çalmaktadır.

Nakkaş: Sultan Muhammed, Ekol: Tebriz Minyatür Okulu, Hamisi: Şah Tahmasb,

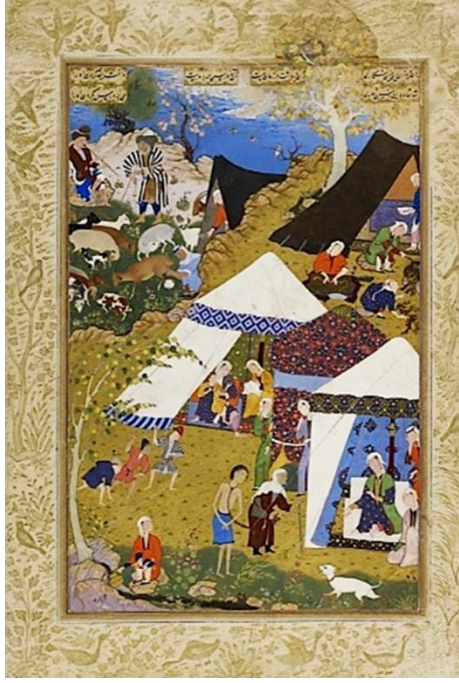
Bulunduğu Yer: İngiliz Ulusal Kütüphanesi, Yapıldığı Tarih: 1539-1543 (Tagiyeve, 1991, s. 4).

Ermenistan'a tatlı aramak için gelen Hüsrev, nehirde çimen güzel bir kız görür. Hüsrev onu korkutmamak için gizlice peşine düşer ve saraya vardığında yolda gördüğü güzelliğin Şirin olduğunu anlar.

3. Leylâ ile Mecnûn

1188 yılında Şirvanşah Celâlüddeve Ahsitân'ın isteği üzerine dört aydan kısa bir sürede kaleme alınmıştır. 5000 kadar beyit içermektedir. Konusunu Arap kültüründen almakla birlikte kahramanları İranlı kimliğine büründüren Nizâmî üslûbu, kurgulaması ve ifadesiyle en başarılı eserini ortaya koymuş, birçok nazîre arasında Fuzûlî'nin aynı adla yazdığı eseri ona yaklaştırmıştır (Kanar, 2007, s.183-185). Leylâ ve Mecnûn adlarına Enverî ve Hâkânî-yi Şîrvânî'nin divanlarında da rastlanır. Halk arasında yaygın olmasına rağmen konu Nizâmî-i Gencevî'ye kadar şairler tarafından müstakil olarak ele alınmamıştır. Arap kökenli olan hikâyeye hükümdarın hoşuna gitmesi için bir İranlı havası vermeye çalışmıştır. Nizâmî, Arap kaynaklarındaki malzemeyi kullanmakla beraber çöl ve bedevî hayatıyla ilgili olayların çoğunu şehirlerde geçmiş gibi göstermiştir. Nitekim eser, Leylâ ve Mecnûn çölde hayvan otlatırken değil okulda okudukları sırada başlar. Mecnûn'u savunan Nevfel bir Arap emîri olmayıp bir İran prensidir. Ayrıca Nizâmî eserine Zeyn ve Zeynel adında iki şahıs eklemiştir. Zeyn rüyasında Leylâ ve Mecnûn'un ancak âhirette birleşebileceklerini görür. Konuda en önemli değişiklik ise hikâyenin sonuyla ilgili bölümlerde yapılmıştır. Leylâ istemediği halde İbn Selâm adlı bir kişiyle evlendirilir, ancak kendisine dokunmasına izin vermez. İbn Selâm da ona olan

aşkından dolayı ölür. Leylâ Mecnûn'u arayıp bulur. Fakat Mecnûn'un aşkı ilâhî aşka dönüştüğü için Leylâ'ya gereken ilgiyi göstermez, bu sebeple Leylâ üzüntüsünden ölür. Ardından Mecnûn da onun mezarı üzerinde ölür ve onun yanına gömülür. Aşklarının ilâhî aşka dönüşü, dünyanın fâniliği ve ölüm gibi konular esere tasavvufî bir nitelik kazandırmış, yer yer zikredilen gazeller de eserin etkinliğini arttırmıştır. Nizâmî'den itibaren büyük ilgi gören Leylâ ve Mecnûn mesnevisi birçok şair tarafından ele alınmışsa da hiçbiri onun seviyesine ulaşamamıştır (Durmuş, 2003, s. 159-160).

Leyla ile Mecnun (Tagiyeva, 1991, s. 1)

Mir Seyyid Ali tarafından "*Leyla ile Mecnun*" şiirinin minyatürü yapılmıştır. Bir gün Mecnun, kölesini zincire vurarak dolaşan bir kadın görür. Ona neden kölesini zincire vurarak gezdirdiğini sorar. Kadın köleyi gezdirerek dilendirdiğini, kazandığı paradan da kölesine bir miktar pay verdiğini söyler. Bunun üzerine Mecnun kadına köleyi serbest bırak beni zincirle, topladığın paradan pay istemem dedi. Kadın bunu kabul etti ve kölenin yerine Mecnun geçti. Böylece yaşlı kadın, Mecnun'u zincire vurarak para toplamaya başladı. Bir gün tesadüfen Leyla'nın çadırına geldiler. Leyla, kilo verip hastalanan sevgilisini tanıyamadı.

Mecnûn'u çölde hayvanlarla tasvir eden bir minyatür.
(Nizâmî, *Hamse*, TSMK, Hazine, nr. 786, vr. 126^b)

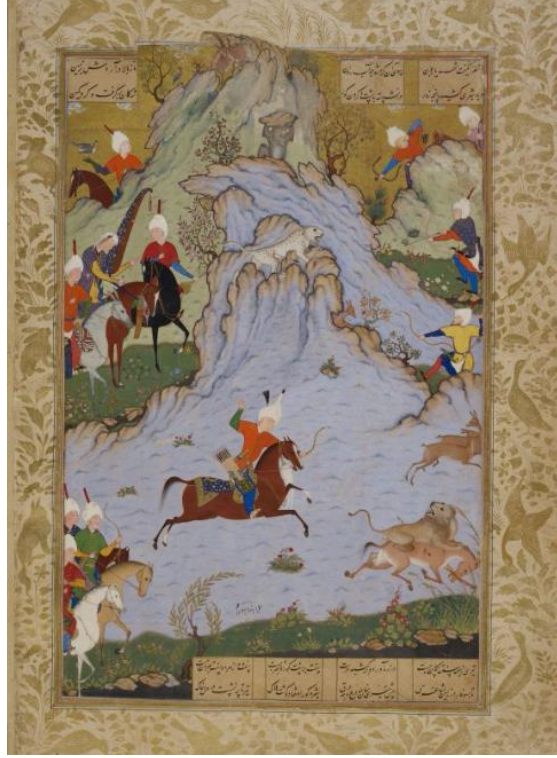
Mecnûn'un Leylâ'yı görmek için çölden kabilesine gelerek onun çadırı önünde düşüp bayılmasını gösteren minyatür (Londra British Library, Or., nr. 405)

4. Heft Peyker (Behrâmnâme)

Nizami'nin Hamse'sinin dördüncü mesnevisi olarak bilinen Heft Peyker, Sâsânî Hükümdarı Behrâmı Gür'a ait efsanelerden oluşmaktadır. Eserde 63 yıl tahtta kalarak İran'ı yöneten V. Behram'ın hayatı konu edilmektedir. 1197 yılında Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearslan'ın isteğiyle kaleme alınmış ve ona ithaf edilmiştir. Eserde Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gür'un av eğlenceleri, evlilik hayatı ve yedi eşinin kendisine anlattığı hikâyeler konu edilir. Şairin hikâye anlatmadaki ustalığı ve geniş hayal gücü bu mesnevide âdeti doruğa ulaşır (Kanar, 2007, s. 183-185). Mesnevide Behrâmın fethettiği ülkeler, Hovernak Saray'ı, yedi güzelin kendisine anlattığı hikayeler ve izlediği siyaset anlatılmaktadır (Balta, 2018, s. 15-16).

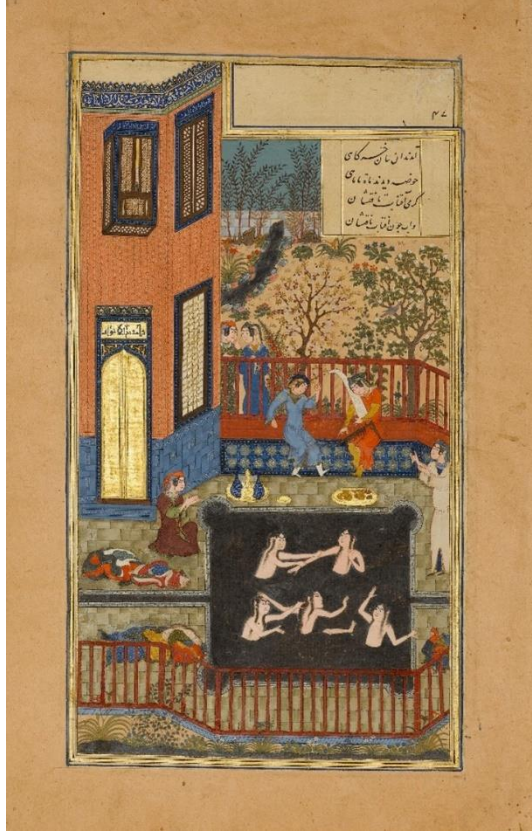
Nizami'nin New York Metropolitan Müzesi 13.223.13 Numarada bulunan Heft Peyker eseri devrin ünlü hattatlarından olan Azhar tarafından yazılmış, içinde 5 minyatür içermektedir (İnal, 1995, s. 129).

1430 yılında yapılan eserin yapım yeri Herat'tır. Baysungur, 1397-1433 yılları arasında yaşamış bir devlet adamı olmakla beraber şair ve hattatlığı da bulunan, Babası Şah Ruh gibi ileri bir sanat patronudur. Kuzey Horasan ve Güney Azerbaycan valiliklerinde bulunduktan sonra, Herat'a dönmüş, orada veliaht prens olarak babasına yardımcı olmuştur. Bu dönemde Herat'ta bir sanat akademisi kuran Baysungur, devrin ünlü sanatçıları etrafına toplamıştır. Bu dönemde birçok eser ortaya çıkaran Baysungur Sanat Akademisi, Timur Devri Baysungur Üslubunu ortaya koymuşlardır (İnal, 1995, s. 121).

Bahram'ın av sahnesi (Tagiyeva, 1991:35)

Minyatür alt tarafa konumlandırılmıştır. Eserin zemini; sıvama altın ile boyanmış gökyüzü ve açık mavi renkteki dağ ve topraktan oluşturulmuştur. Gökyüzünün bir kısmında altın sıvama kullanılmıştır. Sağ üstte kahverengi gövdeli yeşil bir ağaç resmedilmiştir. Açık mavi zeminde açık pembe, kahverengi, beyaz, kırmızı kahve, turuncu ve siyah olmak üzere altı adet at işlenmiş, bu atların beşinin üzerine binmiş figürlerin kıyafet tavırları birbirine benzerdir. Kırmızı ata binen Bahram'ın üzerindeki turuncu kıyafetin ve kafasındaki tacın resmedilişi ile Bahram'ın kompozisyondaki önemini vurgulanmıştır. Sağ altta bulunan aslan ve eşek figürlerinin birbirine olan zıtlığı, iki hayvan figürünün de daha iyi algılanmasına neden olmuştur. Eserin tasarımı diyagonal bir takip ile oluşturulmuştur. Sayfada üstünlük olgusunu oluşturacak bir figür bulunmamaktadır. Alt zeminlerin doğal rengi, zemin üzerine uygulanan insan, hayvan ve bitki figürlerinin koyu renkleri ile zıtlık sağlamıştır. Açık mavi alanda uygulanan düzenli tekrarlar niteliği taşıyan ot ve kaya kümeleri de figürler ile alt zemin arasında bütünlük ve geçiş algısı yaratmıştır.

Nakkaş: Bilinmiyor, Ekol: Herat, Boyutları: 22,5x12.4 cm, Bulunduğu Yer: New York Metropolitan Müzesi, Yapıldığı Tarih: 1430, Erişim Numarası: 13.228.13.6 (Folio 47r)

Bu varak bir zamanlar Nizami'nin Haft Paikar'ının (Yedi Güzel) muhteşem bir elyazmasını resmetmişti. Yedi Güzel'in hikayesi, yedi prenses tarafından İranlı kahraman Behram Gür'e anlatılan bir dizi ahlaki hikâyeden oluşur. Bu canlı ve lirik sahnede, bir gencin ay ışığında bahçe havuzunda yüzen kızları gizlice izlediği bir hikâye anlatılıyor. Aşağıdakilere kendini fark ettirmeden havuzda birbirleriyle şakalaşarak oynayan kızları kepenkli pencereden dışarı bakarak röntgenlediği burada zar zor görülür şekilde resmedilmiştir (Link 1).

Nakkaş: Bilinmiyor, Ekol: Herat, Boyutları: 22,5x12.4 cm, Bulunduğu Yer: New York Metropolitan Müzesi, Yapıldığı Tarih: 1430, Erişim Numarası: 13.228.13.5 Folio 33v

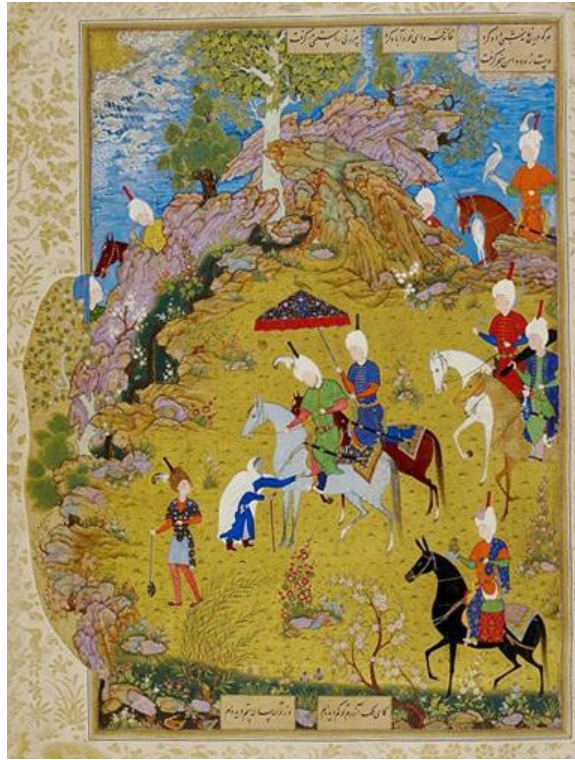
"Bir Bencil Kuyuda Nasıl Boğuldu" ismi verilen minyatürde Mağribi prensesinin anlattığı masaldaki en dramatik bölümün bir örneğidir. İyi ve dindar bir adam olan Bashr ve onun palavracı ve kötü niyetli yol arkadaşı çölde dolaşırken, kuma batırılmış saf suyla dolu bir kavanoz bulurlar. Onlar susuzluklarını giderdikten sonra, bencil arkadaş, Bashr'ın suyu kirletmemesi için yalvarmasına rağmen, suda yıkanmakta ısrar eder. Su, bir pınarla beslenen derin bir kuyuya dönüşür ve gafil yoldaş boğulur. Hikâye, hak eden Bashr için mutlu bir şekilde sona erer. Kuyu, izleyicinin sahneyi anlamasına yardımcı olmak için iki farklı perspektiften gösterilmiştir (Link 2).

Sıvama altın ile kaplanan gökyüzünün sol tarafında bulut motifi bulunmakta, üst kısmında ise dört adet kuş tasvir edilmiştir. Kompozisyonun üst ve alt kısmında iki bölümde işlenen sayfanın toprak kısmı kahverengi zeminde olup sağ tarafta büyük bir ağaç tasviri bulunmaktadır. Ağacın hemen yanında yer alan kuyu başında bir figür ve o figürün alt kısmında koyu bir alan olarak tasvir edilen kuyunun içinde diğer bir figür olmak üzere, iki figür resmedilmiştir. Bu figürlerin sol ve sağ taraflarında ise elbise yığınları görülmektedir. Tasarımın odak noktasını karanlık kuyu içerisindeki figürdür. Dikey olarak uzayan ağaç figürü sayfaya dikey yönde hareket verirken dağın eğimi ve bitkilerin dizilimi bu dike hareketi dengelemek amacıyla diyagonal olarak tasarlanarak, izleyicinin gözünün minyatür üzerinde hareket etmesini sağlayabilecek bir tasarım kurgulanmıştır. Fonun pasif

renklerle boyanması, figür ve bitkilerin renkleriyle renkleri ile tonal kontrast oluşturmuş ve figürleri ön plana taşımıştır. Minyatürde yer alan bitkilerin doğal dağılımı, kompozisyonda boşluk algısını azaltarak dengelemiştir.

5. İskendernâme

1201'de yazılan “Şerefnâme” ile 1211'den sonra kaleme alınan “İkbâlnâme” başlıklı iki bölümden meydana gelir. Birinci bölümü yaklaşık 10.000 beyitten oluşmaktadır. Burada İskender'in soyu, karanlıklar ülkesine gitmesi, Rûm'a dönmesi ve fetihleri anlatılır. 3700 beyit civarında olan ikinci bölümde İskender daha çok bir filozof ve peygamber olarak takdim edilir. Derin felsefi meselelere girilen bu bölümde Nizâmî'nin bilgisi,engin kültürü ve yüksek anlatım gücü dikkat çeker (Kanar, 2007, s. 183-185).

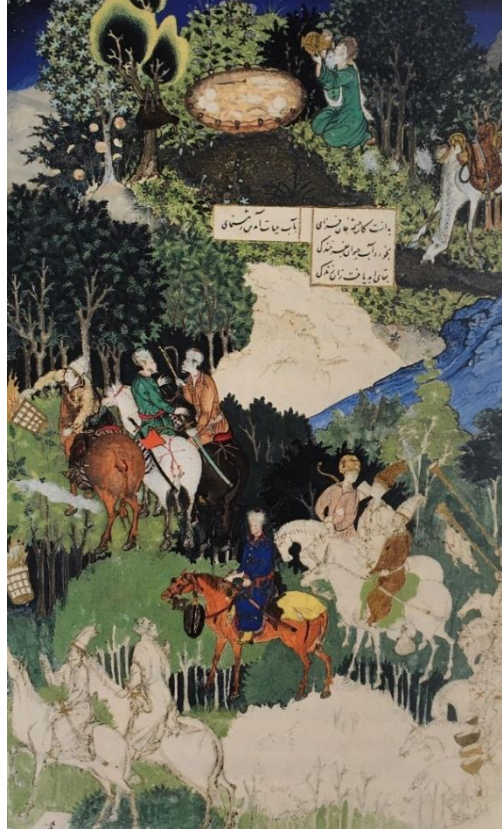

Nakkaş: Sultan Muhammed, Bulunduğu Yer: British Library, Yapıldığı Tarih: 1539,

Erişim Numarası: Or. 2265, f.18r

Sultan Sencer ve Yaşlı Kadın minyatüründe rivayete göre bir gün veziri ile yürüyen Sultan Sencer'i engelleyen bir kadın hükümdardan merhamet dilemiştir. Neler olduğunu anlamayan hükümdar, hizmetkarlarının ülkeyi yağmaladığını ve bütün baskıların hükümdar adına yapıldığını öğrenir. Minyatürün odak noktası at üzerinde oturan sultan ve yaşlı kadın yer aldığı merkezdendir. Minyatürdeki merkezi görüntünün önemi, onu çevreleyen biniciler ve sol yandan bir yay gibi dizilmiş kayaların üst kısma doğru giderek üçgen bir görüntü oluşturması ve sultana gölgelik yapan şemsiyenin duruşuyla bu durum

vurgulanmıştır. Böylece izleyicinin görüşü çevredeki tüm ayrıntılardan kaldırılarak merkezdeki figürlere yönlendirilmektedir.

İskender'in Karanlık Ülke'de hayat suyunu araması.

Nizâmî, Hamse, 1500 civ., TSM, H.781, y. 279b.

SONUÇ

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

XVI. ve XVII. yüzyıllar arasında Tebriz, Herat, Şiraz, Meşhed, Isfahan ve Buhara gibi merkezlerde, Nizâmî'nin eserlerinin resimlendiğini bilinmektedir. Özellikle Leyla ile Mecnun, Hüsrev ile Şirin gibi aşk hikâyeleri nakkaşlar arasında bu dönemde popüler olmuştur. XVI. yüzyılın en önemli sanat merkezlerinden Tebriz'deki saray atelyesinde, Aka Mirak, Sultan Muhammed, Mirza Ali, Muzaffer Ali, Mir Seyyid gibi dönemin ünlü nakkaşları Şah Tahmasp için çalışmışlardır (Değirmencioğlu, 1999, s. 684).

Nizami'nin hamsesinde yer alan mesnevilerin dil ve anlatım yönünden çok güçlü olması nakkaşlara tasvir etme kolaylığı sağlamış ve minyatürlerinin çokça yapılmasının önünü açmıştır. Mesnevi nüshalarının yazılı olarak çoğaltılması beraberinde bu nüshalarda yer alan minyatürlerinin de yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu anlamda Nizami Gencevi iyi bir şair olmakla kalmamış birçok nakkaşın minyatür yapmasına olanak sağlayan zemini de oluşturmuş diyebiliriz.

Kaynakça

Aksoyak, İ. H. (1996). Mahzenu'l Esrar Gelenegine Bağlı Mesnevilerdeki Ortak Hikâyeler <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3623-published.pdf>

Allahverdiyeva, Ş. (2020). Azerbaycan Şairi Nizami Gencevi'nin Eserlerinde Ahilik, ASOS Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 111, Aralık 2020, s. 21-30 ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.48352>

Balta, F. Ş. (2018). Heft Peyker Mesnevisi: Hikayelerindeki Mitolojik Unsurlar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Çağman F. (1971). TSM.H.762 Nizaminin Hamsesi Minyatürleri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Estetik ve Sanat Tarihi Kürsüsü Doktora Tezi İstanbul

Bağcı, S., Çağman, F., Renda. G., Tanındı, Z., (2006). Osmanlı Resim Sanatı. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul. ISBN 975-17-32-35-2, S.52-53.

Değirmencioğlu, T. (1999). ERDEM Dergisi X. Cilt, Sayı 30, Atatürk Kültür Merkezi Ankara, <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/19280>

Durmuş, İ. (2003). Leyla ve Mecnun, TDV İslâm Ansiklopedisi, 27. Cilt Ankara. S. 159- 160. <https://islamansiklopedisi.org.tr/leyla-ve-mecnun#1> (22.11.2021).

Güner İnal, Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar), Atatürk Kültür Merkezi, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, AKMY, S.63, Ankara, 1995, s:121

Güngör, T. (2007). Azerbaycan Dokuma Sanatında Minyatürün Yeri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El sanatları Anasanat Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Hasanzade, C. (2012). Sultan Yakup Döneminin “Hamse” Minyatürleri 15.Yüzyıl Tebriz Ekolündeki Gelişim Düzeyinin Bir Yansımasıdır, İrs Geleneksel Sanatlar Dergisi 3. Sayı, İstanbul www.irs-az.com

Kanar, M. (2007). Nizâmî-i Gencevî, TDV İslâm Ansiklopedisi 33. Cilt, İstanbul.183-185.

Öztekin, Ö. (2021). Mahzenü'l-Esrâr'dan Defineler'e Nasihat Dolu Bir Yolculuk. Yüzyıllar Boyunca Saklı Kalan On Define: Râsih 'İN Defineleri-II, Türkbilgi Dergisi, Sayı, 2001/2. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/142944>

Pehlivan, Ö. ve Avcı, Ö. S. (2016). Nakkaşların Gözünden Hüsrev ü Şirin. V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV 12-15 Mayıs 2016, Isparta

Tagiyeva, R. (1991) Nizami Characters on the Carpet, Bakü, Işık Yayınlan.

Link 1. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/455059> (16.09.2021)

Link 2. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/455058> (16.09.2021)